

Alp-Arslan

Category: Kitapcy,Taryhy şahslar
написано kitapcy | 22 января, 2025
Alp-Arslan ALP-ARSLAN

...Iň abraýly harby başlyklaryň gezek-gezegine göterip barýan nosilkasynda ol ýatyrdy. Beýik sultan olaryň yüzlerini görmek üçin çala başyny göterdi, ýöne ol ýene güýçden gaçdy. Bedenine čuň ornaşan zäherli peýkam Soltana pikirini jemlemäge mümkünçilik bermeýärди. Zäher tutuş bedenine ýaýrapdy. Ähli güýjüni toplap, Alp-Arslan oglunu ýanyна çagyrdы. Mälіk şа yşarat edenden nosilkany ýerde goýdular. «Oglum, men öz kakamyň ýakynynda ýatmak isleyärin. Meni ata-babalarymyzyň ýurduna ~ Merwe äkidiň» diýip, Sultan çalaja pyşyrdady. Bu beýik türkmen-seljuk sultany Çagry beg Dawudyň ogly Adud-ad-din Abu Şaja Alp-Arlanyň iň soňky aýdan sözi boldy.

Seljuk sultanlarynyň Gündogarda dolandyran 23-nji ýylydy. 1040-njy ýylda türkmen serdarlary ~ seljuklar Muhammet Togrul beg bilen Dawut Çagry beg Gaznewidleriň goşunyny kül-peýekun edipdiler. Täze döwletiň – Beýik Seljuklar imperiyasynyň döränligi hakynda yylan edildi. Şol ýyllardan başlap türkmenler ägirt uly territoriýany, ýagny Orta Aziýany, Eýrany, Zakawkazýäni, Kiçi we öñ tarapky Aziýany, Müsüri täze dörän döwlete «birleşdirip» öz harby ýorişine başladylar.

Seljuklaryň ilkinji Sultanlygyna Muhammet Togrul beg saýlandy, onuň agasy Çagry beg Horasanyň hökümdary edilip bellendi, onuň paýtagty Merwdi.

Togrul begiň ogly bolmandyr, ol öz doganyndan sähel soň 1063-nji ýylda aradan çykypdyr. Ýone ölüminiň öñ ýanynda ol Çagry begiň körpe ogly Süleýmany özünüň mirasdüşeri edip belläpdir. Ony bolsa wezir Amid al-Mulk Kunduriniň baştutanlygyndaky feodal begler işeňnír goldaýardylar, feodal begleriň niýeti täze ýerleri almakdan we döwletdäki ýagdaýyň eýesi bolmakdy. Ýone Çagry begiň uly ogly Alp-Arslan öz garyndaşlarynyň bet niýetini professional goşuna we hyzmatkär aristokratiýa daýanyp, dessine basyp ýatyrdy. 1063-nji ýylyň gyşynda Alp-

Arslan Kazwin şäherinde Seljuk imperiýasynyň beýik Soltany diýlip jar edildi.

Alp-Arslanyň şöhratly Nyzam al-Mülki özüniň baş weziri etmegi onuň merkezleşdirilen häkimiýetiň eýesidigini aňladýardı. Ol Gündogar we Günbatar welaýatlary berk birleşdirip, çalt zarbalar urup, öz duşmanlaryny ýok etdi. Täze Soltan Bagdat halyfından «Adud ad-Daul Ziýa ad-Din» lakamyny alyp, onuň tarapyndan ykrar edildi.

Taryhy çeşmelerde Alp-Arslan hakynda «beýik basybalyjy» («Fatih») hökmünde aýdylýar, onuň öňünde «bir müň iki yüz patyşa» baş egipdir. Imperatoryň «syratly şekili, uzyn, ýöne seýrek murty we sakgaly bolupdyr, ol ýaýdan peýkam atýan mahaly olary daňypdyr».

Soltan Alp-Arslan uly telpek (şa lybasyndan başga) geýmegin gowy görüpdir. Ol nyşanany ýalňyssyz urýan mergen bolupdyr. Alp-Arslan batyrlygy, edermenligi, serkerde talanty bilen tapawutlanyp, özünü başarıjaň döwlet işgäri hökmünde hem görkezipdir. Onuň dolandyran döwründe ägirt seljuk imperiýasynyň hemme ýerinde oba hojalygy janlanypdyr, senetçilik ösüpdır, şäherler gür baglyga bürenipdir. Ol söwdanyň öñküden-de ösmegi üçin ähli tagallalary edipdir. Beýik yüpekkäň ýoly Merkezi Aziýany, Eýrany, Owganystany, Hindistany, Uzak Gündogar we Kiçi Aziýa bilen baglanychyrypdyr. Ýoluň bütin ugrunda täze kerwen saraýlar peýda bolupdyr, şolarda daşary ýurtly täjirler jemlenipdir. Orta asyr taryhcysy Sadr ad-Din al-Husaýni şeýle ýazypdyr:

«Soltan Alp-Arslan dolandırmak işinde özbaşdak bolandan soň we patyşalykda köşgi eýeländen soň, ol öz raýatlary üçin adalatly bolupdyr we olary sahylyk bilen goldapdyr. Ol öz raýatlary üçin adalatly bolupdyr we olary sahylyk bilen goldapdyr. Ol öz raýatlaryny her ýyl esasy salgydy (al-haraj al-asli) iki gezek boşadypdyr».

Döwlet täze basyp alınan oblastlaryň, aýratyn-da uruşlardan we weýrançylyklardan ejir çeken oblastlaryň ilityná kömek beripdir. Her ýyl mukaddes Remezan aýynda imperiýanyň hemme

ýerinde haýyr-sahawat hem-de mugt nahar berlipdir, munuň üçin yüz müňlerçe dowar soýlupdyr. Şuňuň bilen bir wagtda Merw, Balh, Gerat, Nişapur şäherleriniň hersine bir müň altyn dinar berlipdir.

1066-njy ýylda Alp-Arslan körpe ogly Mälík şany özüniň mirasdüşeri (waliahd) diýip resmi suratda yqlan edipdir. Gadymy Merwiň topragynda bu meselä bagışlanan dabara bolupdyr, şonda emirler, harby ýolbaşçylar, köp sanly garyndaşlary şazada wepaly boljakdyklaryna kasam içipdirler. Şol ýeriň özünde Alp-Arslan ençeme Perman kabul edipdir. Şol Permanlara laýyklykda soltanyň beýleki ogullary we onuň doganlary imperiyadaky uly welaýatlary ömürlik alypdyrlar.

Alp-Arslan ýurduň içerkى ýagdaýyny pugtalandyryp, onuň serhetlerini giñeldip başlapdyr. Ol Hotandan «Hazardaky Derbende we Abhaz patyşalygana çenli» giñelipdir.

1064-nji ýylda Seljuk goşunu Gruziáa we Ermenistana giripdir. 1071-nji ýylda bolsa Mansikertiň (Malazgirt) eteginde wizantiýaly esgerler bilen aýgytly söweş bolupdyr, şonda Wizantiýa goşunyna güýcli zarba urlupdyr, imperator Roman Diogeniň özi ýesir düşüpdir. Soltan 1,5 million dinar girew we ýylda 360 müň dinar salgyt tölenjekdigine borçnama alyp, Romany goýberipdir. Ýesir alnan wizantiýaly musulmanlaryňam hemmesi boşadylypdyr.

Şeýlelikde, tutuş Kiçi Aziýany basyp alyp we günbatarda öz pozisiýasyny berkidip, seljuk goşunu 1065-nji ýylda demirgazyk-günbatar serhetlerinden göçme taýpalary çalt zarba urup kowup çykarypdyr.

1066-njy ýylda Alp-Arslan Semireçýäniň aşaky akymalaryna yetipdir. Jeňde sultan özüniň babasy Seljuk ibn Dükakyň guburynda aýat okapdyr we hudaýoly beripdir. Günorta Gazagystanyň bütin territoriýasy Beýik Seljuklar imperiyasyna birleşdirilipdir. İş ýüzünde Beýik Ýüpek ýolunyň gündogar bölegine seljuklar kontrollyk edipdirler. Alp-Arslan öz ogly Mälík şany beýleki uly türkmen döwletiniň (Günbatar Garahanly imperiyasynyň) ~ Ybraýym I Böri Tegin Tabgaç hanyň (1038-1068) gyzyna öýlenipdir, özi bolsa Kaşgaryň we Hatanyň dolandyryjysy Kadyrhan Ýusubyň gyzyna öýlenipdir.

Ýöne welin munuň özi Merkezi Aziýa rahatlygyň gelendigini aňlatmaýar. 1072-nji ýylda Seljuklar bilen gündogar Garahanlylaryň arasynda Mawerannahr ugrunda bolan söweşlerde Alp-Arslan Amyderýanyň ýakynynda agyr ýaralanypdyr. Onuň jesedini Merwe getiripdirler, şol ýerde-de ol öz kakasynyň gapdalynda jaýlanypdyr.

Alp-Arlsanyň (1063-1072-nji ýyllarda dolandyran) gubury henizem tapyланок. Birentek arheologlar ony gözlediler. Ýöne netije bermedi. Gündogary öwreniji Nazar Halymowyň pikirine görä, öz mawzoleýiniň gurulmaly ýerini Soltan Sanjaryň özi görkezenligi töötänden däldir. Megerem iň soňky beýik Seljuk Sanjar öz ata-babalarynyň gapdalynda jaýlanandyr, mawzoleý bolsa onuň belent gümmezidir. Elbetde, häzirlikçe biz diňe çaklaýarys. Geljekki barlaglar Alp-Arslanyň we Dawut Çagry begiň jaýlanan ýerini tapmaga ýardam eder we türkmenler bolsa öz beýik ata-babalaryna sežde ederler.

Öwez GÜNDÖGDYÝEW.

#watan_98 Taryhy şahslar